

DR. PAULIUS SUBAČIUS

Vilniaus universitetas

LIETUVOS RESPUBLIKOS IR ŠVENTOJO SOSTO SANTYKIŲ VISUOMENINĖ REFLEKSIJA PO NEPRIKLAUSOMYBĖS ATGAVIMO

Visuomenės domėjimasis Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiais gerokai pranoksta įprastą dėmesį diplomatiniais procesams, išskyrus aktualiausias užsienio ryšių sritis. Remiantis žiniasklaidos, VU Religijos studijų ir tyrimų centro rinktų gyvenimo istorijų ir pokalbių medžiaga, straipsnyje analizuojamas Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių visuomeninės refleksijos pobūdis, jo istorinis ir sinchroninis sąlygotumas. Daugiausiai dėmesio skiriama paprastai apeinamoms temoms. Konstatuojama, jog Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai viešosios nuomonės iš esmės neskiriami nuo Bažnyčios ir valstybės santykių. Nurodoma, kad tai lemia silpnas tikinčiųjų sąmoningumas ir negausi bei neaktyvi katalikiškoji šviesuomenė, menkas bendrasis krikščioniškos kultūros ir istorijos pažinimas. Lietuvos žiniasklaidos institucijos informacijai apie Vatikaną pasitelkia antrinius šaltinius, užsienio žiniasklaidą, ypač tuos kairiuosius dienraščius (pvz., *L'Unità*), kurių medžiagos vartojimas gali būti vertinamas kaip sovietmečio įprotis. Sovietmečio poveikio ir atgavintos prieškarinės primityvaus patriotizmo tradicijos derinys lemia, jog viešajame diskurse tebefunkcionuoja „Vatikano kišimosi į Lietuvos reikalus“ motyvas.

Motyvuodami mūsų pasirinktos temos aktualumą, pasvarstykime, ar dažnai diplomatiniai šalių santykiai sudomina plačiuosius visuomenės sluoksnius, ar dažnai tarpvalstybinės sutartys išlieka žmonių pokalbių ir žiniasklaidos publikacijų tema ilgiau nei tą vieną dieną, kai televizija parodo iškilmingas pasirašymo ceremonijas. Nebūtų sunku iš atminties ištraukti nelabai gausius atvejus, kai praūžus atkurtosios valstybės pripažinimų bangai tarpvalstybinės derybos bei santykiai kėlė kokias nors – teigiamas, neigiamas ar kontroversiškas – visuomenės emocijas. Vyresnės kartos žmonės, ypač Rytų Lietuvos gyventojai, karštai reagavo į pirmąjį Lietuvos ir Lenkijos valstybinio lygmens bendravimo tarpsnį bei 1994 m. *Draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartį*. Lietuvos ir Rusijos santykių niuansai buvo ir tebelieka nuolatinis visuomeninės refleksijos bei politikų sluoksniu neapsiribojančių aistrų objektas. Derybos su Europos Sąjunga ir integracijos į Šiaurės Atlanto santarvę proceso diplomatiniai krustelėjimai – tai beveik ir visi pavyzdžiai, kai

tarpvvalstybiniai kontaktai ilgą laiką prikaustydavo Lietuvos žmonių ar bent aktyvesnių piliečių dėmesį. Kitų visuomeninių atbalsių turėjusių užsienio politikos vyksmų pasirodymas viešumoje tebuvo trumpalaikis, kaip antai Lietuvos–Latvijos jūros sienos nustatymo problematika. Šimtai tarpvalstybinių sutarčių, derybų, vizitų, o imant plačiau – didžiama užsienio politikos diskurso yra apskritai už visuomeninės refleksijos ribų. Šie konteksto štrichai leidžia suvokti, kad akivaizdi piliečių bei pilietinių institucijų atida Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiams verta analizės ir komentaro kaip laiko požiūriu gana tvari ir išskirtinė, nes gerokai pranoksta visuomenės dėmesį, rodomą daugeliui tarptautinių santykių momentų.

Neketiname apibrėžti tos atidos masto, kitaip tariant, mūsų svarstyamo tikslas nėra sociologinis tikrąja prasme, tad ir nesiremsime kokios nors apklausos, nuomonių tyrimo duomenimis. Rūpi atkreipti dėmesį į Lietuvos ir Šventojo Sosto santykių visuomeninės refleksijos pobūdį, paminėti dalykus, kurie nepatenka visuomenės domėn, iškelti prielaidas, kokios istorinės ir sinchroninės priežastys turi įtakos vienokiam ar kitokiam – pirmiausia neigiamam ar skeptiškam – dalykų traktavimui. Išskiriame neigiamas ir priešiškas dimensijas, nes dėmesys Šventajam Sostui kaip didžiausiam moraliniam ir dvasiniam autoritetui – savaime suprantamas. Kalbame apie sąmoningumo pavidalus, todėl versimės be konkrečių laikraščių citatų, nukreipiančių dėmesį į detales, nors būtent pastarųjų 13 metų Lietuvos žiniasklaida yra vienas iš svarbiausių šaltinių. Greta jo naudojamės stebėtomis internetinėmis diskusijomis, VU RSTC atliktų tyrimų medžiaga – fokusuotais interviu, skirtais popiežiaus apaštalinės kelionės į Baltijos šalis refleksijai¹, gyvenimo istorijomis ir kitais tarptautinio tyrimų projekto „Aufbruch“ duomenimis².

Jau minėjome, kad Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai yra išskirtinis visuomenės dėmesio objektas, tačiau čia pat turėtume patys sau šiek tiek prieštaraudami pasakyti, kad tas dėmesys teko ne 2000-aisiais pasirašytoms tarpvalstybinėms sutartims³ ar diplomatiniais Vilniaus–Vatikano

¹ Šv. Tėvo apaštalinės kelionės į Lietuvą refleksija: VU RSTC tyrimas, 1993–1995, vad. doc. dr. E. Laumenskaitė, medžiaga VU RSTC archyve.

² Tarptautinis tyrimų projektas „Aufbruch“: Bažnyčios padėtis Rytų ir Vidurio Europoje totalitarizmo ir demokratijos visuomenėse, 1996–2001, gyvenimo istorijos, VU RSTC archyvas; R. Drazdauskienė, *Katalikų Bažnyčia ir krikščioniška moralė Lietuvoje leidžiamuose šeimai ir moterims skirtuose periodiniuose leidiniuose*, „Aufbruch“ projekto studija, VU RSTC archyvas; V. Šeferis, *Pramoginė spauda ir tikėjimas*, „Aufbruch“ projekto studija, VU RSTC archyvas; A. Petraitytė, *Oficialus Bažnyčios įvaizdis*, kursinis darbas, VU RSTC archyvas; A. Perednytė, *Bažnyčios įvaizdis sekularioje spaudoje: remiantis rajonine ir regionine Lietuvos spauda*, kursinis darbas, VU RSTC archyvas; J. Leminskaitė, *Kunigo įvaizdis šandieninėje pasaulietinėje spaudoje*, kursinis darbas, VU RSTC archyvas.

³ Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis „Dėl santykių tarp Katalikų Bažnyčios ir valstybės teisiniu aspektu“; Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis „Dėl

kontaktams, oficialių asmenų atsiliepimams apie tarpusavio santykius ir kitiems panašiams dalykams, kurie paprastai sudaro viešąjį tarptautinių santykių lygmenį. Akivaizdu, kad visuomenės žvilgsnis buvo pirmiausia ne į Vatikaną kaip valstybę, o į Katalikų Bažnyčios centrą ir jos vadovą. Užsienio politikos svarbią sritį užimantys aukštų pareigūnų vizitai ir jų viešas pateikimas šiuo atveju vėlgi buvo šiek tiek kitoks. Kokio Lietuvos valstybės veikėjo atsiminimų rinkinį ar veiklos kroniką paimsi, iliustruojančių fotografijų pluoštelyje visuomet rasi atvaizdą, primenantį lankymąsi Vatikane ir susitikimą su Šventuoju Tėvu, tačiau toks politiko reikšmingumo ar susireikšminimo ženklas yra savitas, palyginus su kitais jo užsienio kelionių bei kontaktų liudijimais. Ir vargu, ar todėl, kad dauguma tų viešnagių Vatikane buvo ne oficialūs vizitai, o privatūs apsilankymai. Vis dėlto Šventojo Sosto ir katalikų tikybos piliečių dominuojančios valstybės bei jos vadovų religinio, moralinio ryšio ypatingumas dar nėra pakankamas atsakymas į klausimą, kodėl Lietuvos ir Šventojo Sosto santykiai viešosios nuomonės iš esmės neskiriami nuo Bažnyčios ir Valstybės santykių.

Tam tikrės vis dėlto pageidautinos diferenciacijos stoką būtų galima aiškinti keliomis istoriškai sąlygotomis, bet skirtingų plotmių priežastimis. Viena jų – silpnokas bendrasis tikinčiųjų sąmoningumas bei negausi ir neaktyvi katalikiškoji šviesuomenė, t. y. žmonės, kurie tiek specifine šviečiamąja veikla, tiek paprasčiausia kasdiene pozicija prisidėtų prie geresnio visų piliečių supratimo, kas yra Bažnyčia, kokia jos institucinė struktūra, koks Bažnyčios statusas Lietuvoje žvelgiant iš vidaus ir iš tarptautinių santykių perspektyvos. Imkime paprastą pavyzdį – Lietuvoje nuolat įvairiuose kontekstuose viešai kartojamas klaidingas teiginys, kad Bažnyčia atskirta nuo valstybės, tačiau tik labai retai jis sulaukia adekvačios reakcijos, t. y. oponentai atkreipia dėmesį, jog painiojama sovietmečiu įkalta nuostata apie atskyrimą ir Konstitucijos 43 straipsnyje fiksuota nuostata, jog „Lietuvoje nėra valstybinės religijos“⁴, kas, žinoma, visiškai skirtingi dalykai. Pastaruoju pavyzdžiu netiesiogiai įvardijome antrąjį mums rūpimų dalykų suplakimo priežastį – Bažnyčiai tolimi ar priešiški asmenys nesiorientuoja katalikybės srityje. Būtų galima juokauti, kad sovietinis ateistinis auklėjimas negebėjo, o iš tiesų nenorėjo įgyvendinti seno principo – „pažink priešą“, todėl bendrasis, siaurąja prasme kultūrinis krikščioniškos tradicijos pažinimas yra labai paviršutinis ir neleidžia bendrojo išsilavinimo pagrindu skirti, kur Bažnyčios ir valstybės, kur Lietuvos ir Šventojo Sosto, o kur tiesiog klebono ir seniūno santykių lygmuo.

kariuomenėje tarnaujančių katalikų sielovados“; Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto sutartis „Dėl bendradarbiavimo švietimo ir kultūros srityje“, *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 67-2022, 2023, 2024.

⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992.

Su bendruoju piliečių sąmoningumu susijęs – iš jo kyla ir jį iš dalies lemia žiniasklaidos ir jos retransliuojamo politinio bei kultūrinio elito sąmoningumo lygis, tik čia prisideda dar keli veiksniai, turintys įtakos temų susiplakimui ir tendencingam santykių interpretavimui. Katalikiškos žiniasklaidos įtaka, išskyrus Katalikų radijo „Mažąją studiją“ ir Katalikų interneto tarnybą, yra labai ribota. O nė viena į plačiąją auditoriją orientuota pasaulietinės žiniasklaidos institucija neturi skyrelio, skirto religinei ir bažnytinėi tematikai. Net provizoriškai peržvelgus bet kurio dienaščio komplektą, krinta į akis, kad, pavyzdžiui, informacinių agentūrų žinutėmis grindžiami straipsniai apie Šventojo Tėvo keliones be jokios apčiuopiamos logikos atsiduria tai užsienio naujienų, tai įdomybių ir įvairenybių, tai kultūros ar dar kokiam kitame skyrelyje. Žinoma, redakcijos neturi ir atskiro padalinio ar bent žurnalisto, kuris specializuotųsi rinkdamas medžiagą bei analizuodamas šią sritį. Ką ir kalbėti apie specialiuosius korespondentus Vatikane, kuriuos žiniasklaidos institucijų vadovai laiko neleistina prabanga, o iš Romos kone atsitiktinai rašantys keli asmenys, bent sprendžiant iš jų tekstų, niekuomet nesigilino į bažnytinę specifiką ir tenkinasi elementariausiu Italijos spaudos pranešimų kompiliavimu. Per tryliką metų Lietuvos žiniasklaidoje neteko matyti duomenų, gautų iš Vatikano spaudos sekretoriato, jo vadovo ar Šventojo Sosto institucijų vadovų spaudos konferencijų ir panašių tiesioginių šaltinių. Užsienio žiniasklaidos medžiagos Bažnyčios, popiežiaus temomis perteikimą Lietuvoje drįstume pavadinti tendencingu ir pasakyti, kad šiuo atveju turi įtakos ne vien laicistinė mūsų žiniasklaidos institucijų orientacija, bet ir tam tikri iš sovietmečio paveldėti įpročiai – tikriausiai iš inercijos medžiaga kur kas dažniau perimama iš tų leidinių, kurie buvo lengviau prieinami dar okupacijos metais – tai Europos kairiųjų organai, tarkim *L'Unità*, vienas kitas, ypač britų, bulvarinis laikraštis.

Sudėtingas sovietmečio poveikio ir dar prieškarinės tradicijos bei tautinės motyvacijos derinys lemia, jog viešajame diskurse gana aktyviai funkcionuoja „Vatikano kišimosi į Lietuvos reikalus“ motyvas. Nesustodami prie šio motyvo tiesioginės eskalacijos tikslų ir būdų sovietmečiu, norime atkreipti dėmesį, kaip jo išisaknijimą skatino deformuotas patriotizmas. Turime galvoje vyraujančią istorinio sąmoningumo paradigmą, kurią nelengvai įveikia šviečiamosios profesorių Edvardo Gudavičiaus ir Alfredo Bumblausko akcijos. Viduramžių pagoniškosios Lietuvos valstybės kova prieš krikščionišką Europą liko vienintelis tautinio pasididžiavimo šaltinis, kai sovietmečiu buvo suspenduotos ir šiaip negausios kitos tarpukariu puoselėtos patriotinio įkvėpimo plotmės – savanorių kovos, Klaipešos sukilimas ir kt. Kol pilietinėje atmintyje kaip iškiliausi didvyriai bus fiksuoti Kryžiaus žygių riterius gūdžiuose pelkynuose iš pasalų puldi-

nėję žemaičiai, o ne kur kas ilgesnį laikotarpį trukusių kovų su Maskva dalyviai – Abiejų Tautų Respublikos kariai arba antisovietinės rezistencijos kovotojai, tol ir popiežiaus paveikslas išlaikys ryškų negatyvųjį – grobikus kryžiuočius siuntusios ir laiminusios svetimųjų institucijos atspalvį.

Didelis paradoksas, kad penkiasdešimt sovietinių metų skambėjęs „Vatikano kišimosi į Lietuvos SSR reikalus“ motyvas ypač eskaluotas todėl, kad Šventasis Sostas gynė sąžinės laisvę ir tikinčiųjų teises, o netiesiogiai, ypač Jono Pauliaus II pontifikato metais, – ir pavergtųjų tautų laisvę, pasigirsta ir šiandien. Jis paprastai iškyla svarstant gyvybės apsaugos, tikinčiųjų tėvų teisių auklėti savo vaikus religinių tradicijų dvasia reikalus, sielovadą kariuomenėje ir meno vertybių nuosavybės klausimus. Galima daryti išvadą, kad visuomenė labai menkai parodo Šventojo Sosto vaidmenį Lietuvos Nepriklausomybės byloje. Svarstymai apie nuopelnus šiai bylai užsklendžiami Michailo Gorbačiovo–Ronaldo Reigano pačios lietuvių tautos trikampyje ir neatsižvelgiama, kad Sąjūdžiui sėkmę atnešusi tiesos žodžio jėga yra ta pati jėga, kurią popiežius ne vienerius metus grėžė prieš ateistinę sovietų diktatūrą.

Karas „žodžio“ plotmėje turi dar vieną aspektą – sovietmečiu „žodžio monopolį“ greta oficialių partijos propagandistų turėjo valdžios proteguojami menininkai. Tai prisiminus nenuostabu, kad po Nepriklausomybės atkūrimo skiriant pastatus besikuriančioms užsienio valstybių ambasadoms dviem atvejais buvo smarkiai viešai protestuojama. Tie atvejai – tai niekada realiai neveikusiai Vilniaus rašytojų muziejaus su sovietų saugumo komisaro Aleksandro Gudaičio–Guzevičiaus memorialine ekspozicija perdavimas britams ir Dailininkų sąjungos administracijos perkraustymas (į didesnes patalpas!) Šventojo Sosto nunciatūros labui. Dėl menininkų, tiksliau, menininkų profsąjungų narių protestų šios atstovybės rengimas Šventojo Tėvo kelionei prasidėjo pavėluotai ir teko ypač skubotai veikti.

Matyt, politiškai nekorektiška baigiant nurodyti, kad gilesnei Lietuvos Respublikos ir Šventojo Sosto santykių visuomeninei refleksijai kliudo nesaikingas kitų religijų diskriminavimas. Žinoma, jei apie aštuonias tradicines konfesijas, ką ir kalbėti apie naujuosius religinius judėjimus, būtų atsiliepiama tik proporcingai pagal išpažinėjų kiekį, jie būtų beveik nutylimi. Tačiau priekaištai dėl ypatingų ir todėl neva įžeidžiančių nekatolikus piliečius pasaulietinės valstybės ir Šventojo Sosto ryšių tėra postkomunistiniam ir posttradiciniam diskursui būdingi būgštavimai dėl mažumų teisių. Būgštavimai, dėl kurių visuomenės solidarumui ir pakantai, o svarbiausia, kultūrinei ir religinei tapatybei iškyla grėsmė.

Įteikta 2003 m. kovo mėn.

PUBLIC REFLECTION ON THE RELATIONS BETWEEN
THE REPUBLIC OF LITHUANIA AND THE HOLY SEE
AFTER THE RESTORATION OF INDEPENDENCE

Paulius Subačius

Summary

Public interest in the relations between Lithuania and the Holy See considerably exceeds the normal interest in diplomatic processes, except for the most relevant areas of foreign relations. Relying on material provided by the media as well as the life stories and focus interviews collected by the Vilnius University Center of Religious Studies, the article analyzes the nature of the public reflection on the relations between Lithuania and the Holy See, their historical and synchronous conditionality. The greatest attention is focused on subjects that have usually been avoided. It is stated that public opinion makes no distinction between the relations of Lithuania and the Holy See and the relations between the Church and the State.

This is determined by the relatively low consciousness of the believers, the low in number and inactive stratum of Catholic intellectuals, and a poor general knowledge of Christian culture and history. The Lithuanian media usually provides information about the Vatican, using secondary sources, foreign media, especially those left-wing dailies (e.g. *L'Unité*) the use of whose materials can be regarded as continuing the heritage of the Soviet-era. The combination of the influence of the Soviet period and the restored tradition of the primitive pre-war patriotism has determined that the motif of „the interference by the Vatican into the affairs of Lithuania“ is still functioning in public discourse.